

С. Г. ЧЕРЕМИСІНА, докторка економічних наук, доцентка
В. В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор

Ефективність виробництва зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи підвищення

Мета статті - провести комплексний аналіз ефективності виробництва зернових культур в Україні, визначити пріоритетні фактори впливу та обґрунтувати напрями щодо її подальшого підвищення.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників ефективності виробництва зернових культур та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва та показників ефективності зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розрахунку показників ефективності виробництва зернових культур та обґрунтування їх нормативних показників; монографічний - при деталізації сучасного рівня ефективності функціонування зернового господарства України; факторного аналізу - для визначення факторів впливу на рентабельність виробництва зернових культур.

Результати дослідження. Відзначено тенденцію стабільності виробництва зернових культур в Україні. Встановлено прогресуючу динаміку зростання величини та трансформації структури витрат на виробництво зернових культур, виявлено дисбаланси між зростанням витрат та результатами господарювання товаровиробників зернових культур по регіонах України. Проведено комплексний аналіз показників абсолютної та відносної ефективності виробництва зернових культур. Здійснено факторний аналіз зміни показників рентабельності виробництва зернових культур в Україні. Розраховано рівні нормативної собівартості та еквівалентної ціни 1 тонни озимої пшениці та кукурудзи на зерно. Запропоновано основні напрями підвищення ефективності зерновиробництва.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти щодо дослідження ефективності зерновиробництва та обґрунтування напрямів її підвищення.

Практична значущість. Вказані підходи та результати дослідження можуть бути використані органами державного і галузевого управління при організації моніторингу та розробки пріоритетних заходів щодо підвищення ефективності вітчизняної зернової галузі. Табл.: 8. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: зернові культури; виробництво; витрати; ефективність; рентабельність; ціна.

Черемісіна Світлана Георгіївна - докторка економічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Россоха Володимир Васильович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Постановка проблеми. Зернова галузь була і залишається лідером вітчизняного аграрного ринку та всієї економіки України. Рівень розвитку зернового виробництва, стабільне й ефективне функціонування ринку зернових культур виступають пріоритетними важелями, що визначають вирішення проблеми забезпечення продовольчої та національної безпеки держави в сучасних умовах.

Сприятливі природно-кліматичні умови, наявний ресурсний потенціал, вигідне географічне розташування, родючі та високопродуктивні сільськогосподарські угіддя України створюють всі умови для отримання стабільних урожаїв високоякісного зерна пшениці, кукурудзи, ячменю та інших зернових культур.

Національний зерновий ринок забезпечує потреби не лише внутрішнього споживання, а ще й багатьох країн світу. Україна є одним із головних гравців на міжнародному ринку торгівлі зерновими, щорічно нарощуючи

обсяги виробництва та експорту. Тенденція до збільшення обсягів виробництва залишається достатньо стійкою протягом тривалого періоду, а у випадку подальшого фінансування аграріями новітніх технологій виробництва та зрощування на Україну очікує позитивна тенденція до збільшення виробництва й експорту зерна.

Тому дослідження тенденцій і проблем економічної ефективності виробництва зернових культур вітчизняними аграріями та пошук шляхів її подальшого підвищення набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблемах діагностики та підвищення економічної ефективності виробництва зернових культур у різний час фокусували увагу відомі вітчизняні вчені економісти-аграрники: В. Г. Андрійчук [4]; В. І. Бойко [5]; Ю. П. Воскобійник [6]; А. Д. Гирка, В. О. Компанієць [7]; О. О. Гуторова [10]; Л. В. Забуранна [12]; С. О. Заїка, Р. Р. Романова [13]; О. В. Захарчук [26]; М. В. Зубець, П. Т. Саблук [1]; І. В. Клочан [14]; В. А. Колодійчук [15]; І. В. Кузьменко [16]; П. М. Макаренко [17]; Ю. О. Лупенко [19, 22]; В. Я. Месель-Веселяк [18, 22]; Г. М. Христенко [24]; В. Ю. Черчель [25]; О. М. Шпичак [6, 19] та багато інших.

Серед зарубіжних вчених вагомих вклад в дослідження проблем підвищення економічної ефективності виробництва зерна та розвитку зернового ринку зробили Алтухов А.І. [2], Гусманов Р.У., Низомов С.С. [9], Грудкина Т. І., Хомайко Т. С., Лелякин А. О. [8], Жалтырова О.І. [11], Нечаєв В.І., Бондаренко Т.Г. [20], Сидоренко О.В. [23] та інші.

Проте ряд концептуальних аспектів цієї багатопланової проблеми потребує подальшого дослідження та комплексного аналізу.

Мета статті - провести комплексний аналіз ефективності виробництва зернових культур в Україні, визначити пріоритетні фактори впливу та обґрунтувати напрями щодо її подальшого підвищення.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників ефективності виробництва зернових культур і виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження;

статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва та показників ефективності зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розрахунку показників ефективності виробництва зернових культур і обґрунтування їх нормативних показників; монографічний - при деталізації сучасного рівня ефективності функціонування зернового господарства України; факторного аналізу - для визначення факторів впливу на рентабельність виробництва зернових культур.

Виклад основних результатів дослідження. Виробництво зернових культур забезпечує значну частину доходів сільськогосподарських підприємств. Рівень розвитку виробництва зернового господарства визначається, насамперед, динамікою таких показників, як склад і структура посівних площ, обсяги валових зборів та рівень урожайності. За даними статистичної звітності, аграрії України щорічно у середньому отримують врожаї близько 70 млн тонн зернових. У 2015 р. було зібрано 60,1 млн тонн, у 2017-му - 61,9; у 2018-му - 70,1; у 2019-му - 75,1; у 2020 р. - 63,5 млн тонн. Площі, з яких зібрано урожай зернових культур, за період 2015-2020 рр. зросли на 4,4% і досягли 15,3 млн га. Зростання цього показника відбулося за рахунок значного (на 32%, або на 1,3 млн га) збільшення площі посівів кукурудзи на зерно (табл. 1).

Зазначимо, що протягом 2015-2020 рр. найбільші площі під пшеницею були у Запорізькій, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях. Варто зауважити, що за вказаний період розширили площі посіву цієї культури у Волинській (на 13,1 %), Луганській (на 11,8 %), Хмельницькій (на 8,4 %) та Рівненській (на 7,2 %) областях. Найбільші посівні площі ячменю зосереджено в Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях. Разом із тим простежується відносно стійка тенденція до скорочення площ, на яких культивується ячмінь, оскільки нині виробники віддають перевагу кукурудзі через її більшу прибутковість.

Найвищими темпами зростання посівних площ кукурудзи вирізняються господарства Волинської, Житомирської, Львівської, Київської, Рівненської, Хмельницької та Черкаської областей (у 2,13; 1,74; 1,67; 1,61; 1,6; 1,5 та 1,5 раза відповідно).

1. Динаміка зібраних площ, валових зборів та урожайності зернових і зернобобових культур у всіх категоріях господарств

Культура	Рік					2020 р. до 2015 р., %
	2015	2017	2018	2019	2020	
Зібрана площа, тис. га						
Зернові та зернобобові	14640,9	14560,3	14794,1	15291,9	15282,9	104,4
Пшениця	6839,5	6361,2	6603,9	6812,4	6554,5	95,8
Кукурудза на зерно	4083,5	4480,7	4564,2	4986,9	5392,1	132,0
Жито	150,8	171,0	148,4	115,4	137,8	91,4
Ячмінь	2805,2	2501,5	2484,3	2609,2	2374,5	84,6
Овес	210,5	197,8	195,8	181,9	199,0	94,5
Гречка	127,7	185,3	113,3	69,2	84,1	65,9
Валовий збір, тис. тонн						
Зернові та зернобобові	60125,8	61916,7	70056,5	75143,2	64933,4	108,0
Пшениця	26532,1	26158,0	24605,8	28327,9	24877,4	93,8
Кукурудза на зерно	23327,6	24668,8	35801,1	35880,1	30290,3	129,8
Жито	391,1	507,9	393,8	334,7	456,8	116,8
Ячмінь	8288,4	8284,9	7349,1	8916,8	7636,3	92,1
Овес	488,5	471,4	418,5	422,0	510,0	104,4
Гречка	128,1	180,4	137,0	85,0	97,6	76,2
Урожайність з 1 га зібраної площі, ц						
Зернові та зернобобові	41,1	42,5	47,4	49,1	42,5	103,4
Пшениця	38,8	41,1	37,3	41,6	38,0	97,9
Кукурудза на зерно	57,1	55,1	78,4	71,9	56,2	98,4
Жито	25,9	29,6	26,6	28,9	33,2	128,2
Ячмінь	29,5	33,1	29,6	34,2	32,2	109,2
Овес	23,2	23,9	21,4	23,2	25,6	110,3
Гречка	10,0	9,7	12,1	12,3	11,6	116,0

Джерело: Сформовано за даними [21].

Протягом останніх років найнижчі показники валового збору пшениці спостерігаються в Закарпатській, Чернівецькій та Івано-Франківській областях, найвищі - у Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Херсонській. Найбільші показники приросту виробництва пшениці зафіксовано у Донецькій та Луганській областях (33,8 і 61,2 % відповідно) та на Харківщині - 23,7 %.

Лідерами за обсягами валового збору ячменю протягом аналізованого періоду виявилися Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Харківська та Одеська області. Найменші обсяги виробництва зафіксовано в Закарпатській, Чернівецькій, Чернігівській та Волинській областях.

Обсяги виробництва кукурудзи у 2020 р. становили 30,3 млн тонн і збільшилися проти 2015 р. на 7,0 млн тонн. Проте порівняно з 2019 р. згаданий показник зменшився на 5,6 млн тонн. Найбільшими виробниками зерна кукурудзи в Україні є Чернігівська, Полтавська, Сумська та Вінницька області. Так, у загальному валовому виробництві їхня частка досягає майже половину (45,7 %). Найзначніше валові збори зросли у Волинській (3,1 раза), Львівській (2,6), Хмельницькій (2,3), Житомирській (2,3) та Херсонській (2,1) областях.

Протягом досліджуваного періоду найбільші обсяги валового збору гречки традиційно отримували в Житомирській, Хмельницькій, Сумській, Вінницькій, Київській, Тернопільській та Харківській областях. Суттєво наростили виробництво гречки в Житомирській, Закарпатській, Чернівецькій та Хмельницькій областях - у 4,2; 3,0; 2,0 та 1,5 раза відповідно.

Встановлено, що через скорочення посівних площ значно зменшилися обсяги виробництва в Запорізькій, Дніпропетровській, Луганській, Кіровоградській та Харківській областях на 89,9 %; 84,6; 80; 71,3 та 63,4 % відповідно.

Урожайність зернових культур збільшилася на 3,4% і становила 42,5 ц/га. Зростання зафіксовано за такими культурами, як жито, ячмінь, овес, гречка. Урожайність пшениці за аналізований період знизилася на 2,1% - до 38,0 ц/га, кукурудзи - на 1,6% (від 57,1 до 56,2 ц/га).

Лідерами за урожайністю пшениці виявилися Сумська, Харківська, Чернігівська, Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Полтав-

ська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Черкаська та Київська області. Найнижча урожайність зафіксована в південних регіонах, а саме в Одеській, Миколаївській, Запорізькій та Херсонській областях. Суттєво наростили урожайність пшениці в Луганській (від 26,7 до 37,8 ц/га), Харківській (від 39,3 до 50,5 ц/га), Чернігівській (від 37,9 до 47,6 ц/га) та Сумській (від 44,2 до 52,3 ц/га) областях.

Протягом досліджуваного періоду встановлено, що найбільші врожаї ячменю отримують у Львівській (44,4 ц/га), Івано-Франківській (43,9), Чернігівській (43,9), Тернопільській (43,0), Сумській (41,5) та Хмельницькій (40,3 ц/га) областях. Низький рівень урожайності, який не перевищив 3 т/га, відзначено в Одеській, Миколаївській, Луганській та Запорізькій областях.

Найбільший приріст урожайності кукурудзи спостерігається у Херсонській (1,6 раза), Хмельницькій (1,5), Волинській (1,5), Миколаївській (1,4) та Івано-Франківській (1,4 раза) областях. Зниження цього показника зафіксовано у Черкаській (на 47,8 %), Кіровоградській (47,4), Дніпропетровській (35,9), Полтавській (24,9) та Київській (на 21,6 %) областях.

За останніми прогнозами, виробництво зернових і зернобобових культур в Україні у

2021/22 МР може досягнути 75,6 млн тонн. Згаданий показник на 2% перевищує червневу оцінку аналітиків (73,8 млн тонн) і на 16% - результат урожаю в 2020 р. (64,9 млн тонн). Валовий збір пшениці в Україні поточного сезону оцінюється в 28,3 млн тонн (+14% до показника 2020/21 МР, +4% до червневої оцінки), ячменю - 8 млн тонн (+5%; +0,5%) і кукурудзи - 36,2 млн тонн (+22%; +2%) [3].

Ефективність виробництва, як економічна категорія, відображає дію об'єктивних економічних законів, що проявляються в подальшому зростанні результативності виробництва. Вона показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних її вкладень на одиницю корисного ефекту [4].

Як фундаментальні шляхи підвищення ефективності виробництва економічною теорією обґрунтовується два напрями - нарощування обсягів виробництва при фіксованих витратах і зниження рівня витрат за фіксованого рівня виробництва [10]. На жаль, указані шляхи простежуються в зерновому виробництві вкрай недостатньо. Аналіз загальної динаміки величини та структури витрат на виробництво зернових культур виявив зростання більше, ніж на чверть (табл. 2).

2. Динаміка величини і структури витрат на виробництво зернових культур, 2017-2020 рр.

Показник	Витрати	Прямі матеріальні витрати	У тому числі				Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загальнови-робничі витрати
			насіння та садивний матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	решта матеріальних витрат		
2017 р.								
Усього, млн грн	114541	63189	13089	22540	10858	16703	5724	45629
Структура витрат, %	100,0	55,2	11,4	19,7	9,5	14,6	5,0	39,8
2018 р.								
Усього, млн грн	141318	75727	15339	26804	14466	19118	7175	141318
Структура витрат, %	100,0	53,6	10,9	19,0	10,2	13,5	5,1	41,3
2019 р.								
Усього, млн грн	158043	85612	17190	32656	15463	20303	8510	63921
Структура витрат, %	100,0	54,2	10,9	20,7	9,8	12,8	5,4	40,4

2020 р.								
Усього, млн грн	144501	72738	15110	26308	11736	19584	8997	144501
Структура витрат, %	100,0	50,3	10,5	18,2	8,1	13,5	6,3	43,4
2020 р. до 2017 р.								
Зміна витрат, %	126,2	115,1	115,4	116,7	108,1	117,2	157,2	137,6
Зміна структури витрат, %	-1,0	-0,5	1,0	0,3	-1,8	0,4	0,6	-1,0

Джерело: Сформовано за даними [21].

За поелементного аналізу витрат встановлено найвищі темпи зростання оплати праці (на 57,2%), інших прямих та загальнови-робничих витрат (37,6%), витрат на мінеральні добрива (на 16,7%), на насіння і садивний матеріал (на 15,4%), на паливо і мастильні матеріали (на 8,1%).

Встановлена тенденція нерівномірного зростання витрат товаровиробників зернових культур по регіонах України. Так, протягом 2017-2020 рр. найвищі темпи зростан-

ня виробничих витрат зафіксовано у господарствах Івано-Франківської (на 83,9%), Житомирської (81,1), Донецької (57,0), Волинської (51,7), Львівської (49,4), Тернопільської (на 40,0%) областях. Скорочення витрат виявлено всього у трьох областях - Закарпатській (на 36,4%), Одеській (15,2) та Чернівецькій (на 4,7%). У свою чергу зростання витрат не супроводжується відповідним ростом обсягів виробництва зернових культур (табл. 3).

3. Співвідношення темпів зміни витрат та обсягів виробництва зернових культур по регіонах України у 2017-2020 рр., %

Область	Витрати, усього	Виробництво зернових культур	Виробництво пшениці	Виробництво кукурудзи	Виробництво ячменю	Виробництво гречки
Вінницька	119,2	91,8	77,4	89,1	73,9	69,1
Волинська	151,7	83,2	105,0	233,8	107,6	42,1
Дніпропетровська	123,5	101,1	110,8	72,4	111,5	20,0
Донецька	157,0	96,0	110,8	81,2	97,3	48,4
Житомирська	181,1	78,9	110,9	145,5	104,9	87,3
Закарпатська	63,6	119,3	90,8	82,9	64,7	50,0
Запорізька	122,1	98,1	99,7	118,5	110,4	12,5
Івано-Франківська	183,9	91,2	96,6	135,1	99,5	29,6
Київська	137,3	88,6	105,8	115,9	114,4	43,9
Кіровоградська	124,6	106,3	126,5	69,4	122,5	40,7
Луганська	127,4	92,7	109,6	102,0	105,8	22,2
Львівська	149,4	88,2	100,4	215,7	69,1	30,4
Миколаївська	102,1	113,2	80,8	84,8	106,6	90,0
Одеська	84,8	88,2	42,8	72,6	41,4	37,5
Полтавська	107,0	84,0	106,3	126,0	100,4	49,0
Рівненська	114,3	83,7	104,2	162,9	87,6	73,9
Сумська	134,1	76,5	90,1	151,6	112,9	48,4
Тернопільська	140,0	92,4	92,4	154,7	80,6	52,0
Харківська	118,2	79,5	121,6	149,4	117,5	46,0
Херсонська	134,7	93,6	94,9	140,6	129,6	40,0
Хмельницька	144,3	85,9	81,5	167,0	68,2	65,9
Черкаська	135,1	108,7	108,4	86,2	101,6	46,2
Чернівецька	95,3	104,4	71,9	114,4	87,0	7,1
Чернігівська	129,1	75,7	85,1	150,2	140,2	39,0
Україна	126,2	95,4	95,1	122,8	92,2	54,1

Джерело: Сформовано за даними [21].

Так, зростання витрат на виробництво зернових культур на 26,2% супроводжується зниженням їх виробництва на 4,6%.

За збільшення витрат на виробництво пшениці на 18,3% обсяги виробництва знизилися на 4,9%, виробництво ячменю - на

7,8% за збільшення витрат на 17% (табл. 4). Винятком була тільки кукурудза, обсяги виробництва якої протягом 2017-2020 рр. зросли на 22,8%. Понад дворазове зниження

витрат на виробництво гречки супроводжується аналогічним зниженням обсягів виробництва цієї культури.

4. Зміна витрат на виробництво зернових культур у 2017-2020 рр.,%

Культура	Витрати, усього	Прямі матеріальні витрати	У тому числі				Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати
			насіння та садивний матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	решта матеріальних витрат		
Пшениця	118,3	111,3	123,9	110,3	103,9	111,6	149,2	124,3
Кукурудза на зерно	144,1	129,8	126,6	133,2	123,9	133,0	185,2	157,9
Ячмінь	117,0	107,0	114,5	109,0	93,6	110,7	138,8	128,6
Жито	117,1	110,3	129,4	107,2	86,0	121,8	139,5	124,1
Овес	136,5	124,5	131,0	137,7	108,3	122,6	159,8	149,5
Гречка	37,3	31,6	32,4	30,1	31,8	31,9	55,9	41,8

Джерело: Сформовано за даними [21].

За аналізований період обсяг реалізації зернових культур збільшився на 7,4% (від 39,3 млн тонн у 2017 р. до 42,2 млн тонн у 2020 р.), що відбулося за рахунок зростання реалізації кукурудзи на зерно на 31%. За іншими зерновими культурами зафіксовано зниження згаданого показника.

Аналіз цінової динаміки на зернові культури свідчить про стійку тенденцію щодо її зростання. Для ринку зерна у 2020 р. через значні обсяги пропозиції характерні сезонні зниження цін. Із початком сезону 2020/21 МР на фоні значного зниження урожаю на ринку пшениці відбувся достатньо значний ріст цін, причому така тенденція простежувалася протягом усього року. Проте вже починаючи з вересня 2020 р. темпи росту цін суттєво прискорилися. Так, у вересні 2020 р. ціна сягнула позначки 6600 грн/т, у грудні зросла до 7575 грн/т (порівняно із березнем ціна зросла майже у 1,5 раза). Аналогічна цінова тенденція характерна і для ринку кукурудзи, де починаючи з січня по липень ціни зростали у середньому на 3 % у місяць, у вересні ціна зросла на 17 %, а у жовтні - на 23 %. На ринку ячменю зазначені тенденції теж простежувалися, річний ріст цін на цю зернову культуру сягнув 65 %.

Середня ціна реалізації пшениці в Україні у 2020 р. становила 5017,5 грн/т, що у

1,3 раза перевищує рівень 2017 р. За найвищими цінами пшеницю реалізовували у Кіровоградській (5288,3 грн/т), Миколаївській (5252,3), Одеській (5181,8), Херсонській (5133,9), Вінницькій (5109,5), Житомирській (5102,8), Запорізькій (5081,4), Черкаській (5066,1) та Дніпропетровській (5044,5 грн/т) областях. Аналіз динаміки цін реалізації ячменю в Україні показав, що середня ціна реалізації збільшилася на 20,0 % - від 2634,2 грн/т у 2017 р. до 4352,7 грн/т у 2020 р. За вищою ціною, ніж середня в Україні, ячмінь реалізували в Київській (4552,3 грн/т), Хмельницькій (4545,0), Одеській (4531,8), Миколаївській (4517,5), та Чернігівській (4508,5 грн/т) областях.

Протягом досліджуваного періоду середня ціна реалізації 1 т кукурудзи зросла на 27,2 % і у 2020 р. становила 4668,6 грн за 1 т. Різниця між максимальною й мінімальною ціною в областях сягала 1361,2 грн/т (найвища ціна - 5446,9 грн/т у Запорізькій, найнижча - 4085,7 грн/т у Луганській). Абсолютна прибутковість виробництва тонни зернових культур зросла за аналізований період на 33,7% (від 1921,7 до 2568,7 грн/т). Найбільше зростання цього показника виявлено по таких культурах, як гречка, жито та овес (табл. 5).

5. Економічна ефективність виробництва зернових культур в Україні у 2017-2020 рр., грн/т

Продукція	2017	2018	2019	2020	2020 до 2017, %
Ціна реалізації, грн/т					
Культури зернові та зернобобові	3771,6	4315,0	3867,5	4794,1	127,1
Із них:					
пшениця	3814,7	4586,1	4077,1	5017,5	131,5
кукурудза на зерно	3668,9	4011,5	3684,6	4668,6	127,2
ячмінь	3634,2	4815,4	3932,5	4352,7	119,8
жито	3106,4	3205,5	4276,8	4594,3	147,9
овес	3301,5	3906,1	4305,6	4649,6	140,8
гречка	10490,8	5827,8	7158,7	14550,8	138,7
Виробнича собівартість продукції, грн/т					
Культури зернові та зернобобові	1849,9	2017,2	2103,2	2225,4	120,3
Із них:					
пшениця	1825,0	2278,5	2268,2	2270,9	124,4
кукурудза на зерно	1988,3	1841,9	2030,8	2332,9	117,3
ячмінь	1327,6	1777,6	1773,1	1729,2	130,2
жито	1187,4	1598,9	1665,7	1507,2	126,9
овес	700,0	893,6	822,7	883,0	126,1
гречка	4442,9	3097,8	2217,1	3063,7	69,0
Прибуток на 1т виробленої продукції, грн					
Культури зернові та зернобобові	1921,7	2297,8	1764,3	2568,7	133,7
Із них:					
пшениця	1989,7	2307,6	1808,9	2746,6	138,0
кукурудза на зерно	1680,6	2169,6	1653,8	2335,7	139,0
ячмінь	2306,6	3037,8	2159,4	2623,5	113,7
жито	1919	1606,6	2611,1	3087,1	160,9
овес	2601,5	3012,5	3482,9	3766,6	144,8
гречка	6047,9	2730	4941,6	11487,1	189,9

Джерело: Сформовано за даними [21].

Одним із головних показників економічної ефективності виробництва зерна вважається показник рентабельності. За аналізований період рентабельність виробництва

зернових культур в усіх категоріях сільськогосподарських підприємств знизилася на 5%, у фермерських господарствах - на 4,1% (табл. 6).

6. Рентабельність виробництва зернових культур в Україні у 2017-2020 рр., %

Культура	2017		2018		2019		2020		2020 до 2017, %	
	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства
Зернові та зернобобові - усього	25,0	27,9	24,7	26,1	11,8	14,5	20,0	23,8	-5	-4,1
У тому числі:										
пшениця	26,8	31,0	24,6	24,7	7,3	13,3	21,5	23,6	-5,3	-7,4
кукурудза на зерно	23,7	24,1	27,2	29,9	17,8	18,5	21,3	29,1	-2,4	5
ячмінь	24,0	25,6	25,6	27,3	2,3	8,8	12,1	14,4	-11,9	-11,2
жито	20,2	21,3	-2,2	10,2	9,9	17,7	14,4	27,1	-5,8	5,8
овес	21,2	24,3	10,3	14,1	8,8	15,5	14,7	22,5	-6,5	-1,8
гречка	32,7	24,6	-17,2	1,5	6,6	17,9	54,7	44,9	22	20,3

Джерело: Сформовано за даними [21].

Найбільше зниження рентабельності виявлено при виробництві ячменю (на 11,9%), вівса (6,5), жита (на 5,8%). За даними 2020 р. найрентабельнішим стало виробництво гречки - 54,7%, пшениці - 21,5 та кукурудзи на зерно - 21,3%.

У регіональному аспекті динаміці рентабельності виробництва найважливіших для вітчизняної економіки зернових культур - пшениці, кукурудзи та ячменю - притаманна надто неоднозначна тенденція. Так, у 2020 р. найвищі показники рентабельності виробництва пшениці досягнуто аграріями Харківської (69,4%), Чернігівської (63,4), Сумської (59,1), Хмельницької (42,6), Закарпатської (41,6) і Житомирської (40,9%) областей. Збитковим виробництво пшениці залишається тільки в Одеській області.

Найефективнішим виробництво кукурудзи на зерно виявилось у господарствах Закарпаття (152,8%), Сумщини (96,0), Херсонщини (71,8), Полтавщини (68,7) та Кіровоградщини (61,2%). Найнижчі показники (від -7,0 до 15%) в Івано-Франківській, Волинській, Одеській та Київській областях.

Порівняно високі показники рентабельності виробництва ячменю отримано аграріями Харківської, Херсонської, Дніпропетровської, Миколаївської, Кіровоградської, Вінницької та Чернігівської областей (68,2%; 55,3; 50,0; 48,1; 45; 42,5 та 42,4% відповідно).

В основу факторного аналізу зміни показників рентабельності виробництва зернових культур в Україні покладено наступну формулу:

$$R = \frac{(S * U * Ch * Ts - V)}{V} * 100\%,$$

де R - рентабельність виробництва; S - зібрана площа, тис. га; U - урожайність, ц/га; Ch - частка реалізованої продукції у валовому зборі; Ts - ціна реалізації, грн/т; V - витрати на виробництво, тис. грн.

У результаті проведеного факторного аналізу зміни рентабельності виробництва зернових культур встановлено, що на зниження зазначеного показника на 5% вплинуло зростання витрат (за впливу 49,4%) (табл. 7).

Зниження рентабельності виробництва пшениці на 27,6% зумовлено ростом витрат, на 9,9% - зниженням урожайності та на 7,4% - зменшенням частки реалізованої продукції у валовому зборі. На зниження показника рентабельності виробництва кукурудзи вплинув тільки ріст витрат (вплив оцінено у 82,9%). У свою чергу зниження ефективності виробництва ячменю на 31% зумовлене зростанням витрат, на 6,3% - скороченням зібраної площі і на 3,2% - зниженням урожайності.

Виробництво зернових культур здійснюється за технологіями з різним рівнем ресурсо- та енергонасиченості, що значною мірою визначає ступінь віддачі одного гектара землі. Підбір попередника також виявляє вплив на технологічний регламент вирощування культури і, як наслідок, на ступінь інтенсивності виробництва [7]. Так, технологічні особливості вирощування озимої пшениці та кукурудзи на зерно після різних попередників визначають структурні відмінності у формуванні різних статей витрат.

7. Оцінка факторів, що вплинули на зміну рентабельності виробництва та реалізації зернових культур в Україні, 2017-2020 рр.

Показник	2017	2020	Відхилення		Факторний вплив на рентабельність, %
			абсолютне	%	
Зернові культури					
Зібрана площа, тис. га	14560,3	15282,9	722,6	105,0	6,2
Урожайність, ц/га	42,5	42,5	0,0	100,0	-
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,64	0,65	0,01	101,6	2,1
Ціна реалізації, грн/т	3771,6	4794,1	1022,5	127,1	36,1
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	119496405,4	168668468,2	49172062,8	141,1	-49,4
Рентабельність, %	25,0	20,0	-5,0	80,0	-5,0
Пшениця					
Зібрана площа, тис. га	6361,2	6554,5	193,3	103,0	3,9
Урожайність, ц/га	41,1	38,0	-3,1	92,5	-9,9
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,65	0,61	-0,04	93,8	-7,4

Ціна реалізації, грн/т	3814,7	5017,5	1202,8	131,5	35,7
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	50851635,7	62894259,3	12042623,6	123,7	-27,6
Рентабельність, %	26,8	21,5	-5,3	80,2	-5,3
Кукурудза на зерно					
Зібрана площа, тис. га	4480,7	5392,1	911,4	120,3	25,2
Урожайність, ц/га	55,1	56,2	1,1	102,0	3,0
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,70	0,74	0,04	105,7	8,7
Ціна реалізації, грн/т	3668,9	4668,6	999,7	127,2	43,7
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	51165287,1	86886379,3	35721092,2	169,8	-82,9
Рентабельність, %	23,7	21,3	-2,4	89,9	-2,4
Ячмінь					
Зібрана площа, тис. га	2501,5	2374,5	-127,0	94,9	-6,3
Урожайність, ц/га	33,1	32,2	-0,9	97,3	-3,2
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,45	0,47	0,02	104,4	5,1
Ціна реалізації, грн/т	3634,2	4352,7	718,5	119,8	23,6
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	10815555,0	13741485,5	2925930,5	127,1	-31,1
Рентабельність, %	24,0	12,1	-11,9	50,4	-11,9

Джерело: Розраховано за даними [21].

Наведені розрахункові дані свідчать, що найбільша питома вага у структурі виробничих витрат на виробництво пшениці та кукурудзи на зерно припадає на витрати на міне-

ральні добрива (20,7 та 21,4% відповідно), засоби захисту рослин (14,9 та 15,8%), оплати праці (16,1 та 14,3%), пально-мастильні матеріали (11,1 та 11,3%) (табл. 8).

8. Розрахунок нормативної собівартості та еквівалентної ціни 1 т озимої пшениці та кукурудзи на зерно, станом на серпень 2021 р.

Елементи витрат		Пшениця озима			Кукурудза на зерно		
		Витрати на 1 т продукції			Витрати на 1 т продукції		
		у натуральному виразі	у вартісному виразі, грн	Структура виробничих витрат, %	у натуральному виразі	у вартісному виразі, грн	Структура виробничих витрат, %
1	Оплата праці (пряма і непряма), люд.-год	6,20	597,7	16,1	4,80	436,83	14,3
2	Відрахування на соціальні заходи		131,5	3,5		96,10	3,1
3	Насіння, кг	52	319,8	8,6	6,1	249,15	8,2
4	Мінеральні добрива, кг д.р. NPK	24,4	767,3	20,7	17,00	653,12	21,4
5	Органічні добрива, т	0,30	35,6	1,0	0,35	41,06	1,3
6	Засоби захисту рослин		553,7	14,9		481,69	15,8
7	Пально-мастильні матеріали, кг	17,92	411,8	11,1	15,00	344,70	11,3
8	Електроенергія, кВт-год	5,60	12,6	0,3	7,50	16,83	0,6
9	Амортизація		303,8	8,2		301,89	9,9
10	Поточний ремонт основних засобів		121,5	3,3		120,75	4,0
11	Плата за оренду земельних ділянок або часток (паїв)		360,0	9,7		230,00	7,5
12	Інші матеріальні витрати (включаючи фіксований податок)		95,1	2,6		84,31	2,8

13	Страхові платежі						0,0
14	Виробничі витрати, всього (виробнича собівартість)		3710,2	100,0		3056	100,0
15	Витрати на збут		445,2			458	
16	Всього витрат на виробництво товарної продукції у заліковій вазі		4155,5			3515	
17	Ціна, що забезпечує 15 % рентабельності		4779			4042	
18	Ціна, що забезпечує 30 % рентабельності		5402			4569	
19	Ціна, що забезпечує 40 % рентабельності		5818			4921	
	Прибуток						
20	На 1 ц виробленої продукції, грн		210,8			186,5	
21	на 1 ц реалізованої продукції, грн		166,3			140,6	
22	на 1 га зібраної площі, грн		6650			9842	

Джерело: Розраховано за даними [6, 21].

За розрахунками нормативна величина виробничої собівартості 1 т озимої пшениці становитиме 3710,2 грн, повної - 4155,5 грн. При цьому досягнення мінімального рівня рентабельності у 15% забезпечить ціну у розмірі 4779 грн/т. Зростання рентабельності до 45% без урахування зниження витрат потребує зростання цінової динаміки до 5818 грн/тонну.

Нормативна виробнича собівартість кукурудзи становитиме 3056 грн/тонну, повна - 3515 грн/т. Досягнення 40%-ї рентабельності виробництва забезпечить рівень ціни реалізації 4921 грн/тонну.

Дослідженнями встановлено, що ріст абсолютних показників прибутку виробництва зернових культур з розрахунку на одиницю зібраної площі та виробленої продукції не повною мірою відображає сучасні проблеми ефективності функціонування зернової галузі. Рентабельність, як основний показник ефективності, демонструє віддачу вкладених у виробництво сукупних матеріально-технічних і трудових ресурсів. Зниження згаданого показника опосередковано суттєвим зростанням витрат на оплату праці, мінеральні добрива та засоби захисту рослин, паливе і мастильні матеріали, а також необґрунтованим збільшенням інших прямих та загальновиробничих витрат.

Пріоритетними напрямками пошуку резервів підвищення економічної ефективності виробництва зернових культур є: збільшення обсягу виробництва за рахунок раціонального та науково обґрунтованого використання виробничих потужностей підприємств галузі;

скорочення витрат на виробництво за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, економного використання сировини, матеріалів, електроенергії, палива, сільськогосподарської техніки, обладнання, запобігання невиробничим витратам тощо.

Пошук та економічне обґрунтування резервів зростання ефективності необхідно моделювати у процесі розробки виробничої програми. Планування збільшення обсягів виробництва зернових культур на наявних виробничих потужностях передбачає зростання тільки змінних витрат (прямої оплати праці робітників, прямих матеріальних витрат), величина постійних загальновиробничих витрат, як правило, не змінюється, внаслідок чого з'являється реальний резерв зниження собівартості виробництва одиниці продукції. Резерви скорочення необхідно планувати за кожною статтею витрат завдяки впровадженню конкретних інноваційних заходів (застосування сучасної, прогресивної техніки і технології виробництва, поліпшення організації праці, використання високоякісного насіннєвого матеріалу, впровадження науково обґрунтованих систем внесення доз мінеральних добрив та захисту рослин тощо), що сприятиме економії заробітної плати, сировини, матеріалів, енергії та інших ресурсів.

Реалізація стратегічних напрямів підвищення економічної ефективності зернового господарства у кожному регіоні, районі й господарстві повинна фокусуватися на раціональному використанні наступних чинників:

- поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва на всіх рівнях його організації;
- оптимізація структури посівів, освоєння науково обґрунтованих сівозмін;
- упровадження ресурсозберігаючих екологоощадних технологій обробітку ґрунту;
- послідовна інтенсифікація виробництва шляхом раціональної хімізації і поліпшення родючості землі;
- широке запровадження комплексної біологізації захисту рослин;
- використання переваг системи органічного удобрення ґрунтів;
- підвищення окупності застосування мінеральних добрив, фізіологічно активних речовин та пестицидів;
- удосконалення і розвиток системи насінництва в загальному контексті сортового забезпечення посівів;
- впровадження високоефективних конкурентоспроможних технологій вирощування зернових культур [1].

Пріоритетним напрямом підвищення ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах України визнано зростання урожайності зернових культур за рахунок інтенсифікації галузі, що сприятиме зниженню собівартості продукції, підвищенню цін реалізації та рентабельності виробництва.

Висновки. Успішне вирішення проблеми підвищення економічної ефективності зернового господарства передбачає реалізацію комплексної системи дій з нарощування виробництва і поліпшення якості зернових культур за умови одночасного зменшення затрат праці і витрат матеріальних засобів на одиницю продукції. Інтенсифікація виробництва, як головний напрям економічного зростання зернової галузі, являє собою комплекс-

ний, багатофакторний процес застосування ефективних і екологічно безпечних засобів та технологій, заснованих на досягненнях науково-технічного прогресу, інноваційних розробках, використанні досконаліших форм організації й оплати праці, управління та ефективних ринкових механізмів.

Підвищення ефективності виробництва зернових культур в Україні можна досягти, використовуючи резерви виробництва, пов'язані з інтенсифікацією та оптимізацією організаційно-економічного механізму функціонування галузі, а саме:

впровадження комплексу необхідних організаційно-економічних заходів, що дозволить максимально реалізувати потенціал продуктивності зернових культур при мінімізації витрат на виробництво одиниці продукції;

внесення науково обґрунтованих доз мінеральних добрив, застосування засобів захисту і регуляторів росту рослин; використання сортів і гібридів інтенсивного типу по кращих попередниках; зменшення втрат врожаю під час збирання та зберігання;

трансформація витратної політики на закупівлю високоякісного насіння, ефективних добрив і засобів захисту рослин та підвищення забезпеченості господарств основними засобами;

активізація пошуку внутрішніх резервів оптимізації та скорочення витрат по окремих статтях;

розвиток усіх елементів інфраструктури зернового господарства - будівництво, реконструкція та модернізація потужностей зі зберігання та переробки зерна;

обґрунтування та впровадження дієвих заходів стимулювання і підтримки зернового виробництва, адаптованих до ринкових умов.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
2. Алтухов А.И. Зернопродуктовый подкомплекс АПК страны: проблемы становления и развития. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. - 2015. № 6. С. 2-7.
3. Аналітики АПК-Інформ підвищили оцінку виробництва зерна в Україні на 2021/22 МР. URL : <https://www.apk-inform.com/uk/news/152119>.
4. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
5. Бойко В. І. Зерно і ринок : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 312 с.

References

1. Prysiazniuk, M.V., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektivy rozvytku)* [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. M.V. Prysiazniuk, M.V. Zubets, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Altukhov, A.I. (2015). *Zernoproduktovyi podkompleks APK strany: problemy stanovleniya i razvitiya* [Grain products subcomplex of the agro-industrial complex of the country: problems of formation and development]. *Ekonomika sel'skokhozyaystvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatiy*, 6, pp. 2-7 [In Russian].
3. Analitiky APK-Inform pidvyshchyly otsinku vyrobnytstva zerna v Ukraini na 2021/22 MR (2021) [APK-Inform analysts have increased the estimate of grain production in Ukraine by 2021/22 MY]. (2021). Retrieved from: <https://www.apk-inform.com/uk/news/152119> [In Ukrainian].

6. Витрати на ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [Шпичак О. М., Воскобійник Ю. П., Шпикуляк О. Г. та ін.] ; за ред. Ю. П. Воскобійника. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 440 с.
7. Гирка А. Д., Компанієць В. О., Кулик А. О. Нормування виробничих витрат та прогнозування ефективності вирощування пшениці озимої в умовах північного степу України. *Прийазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 4(15). С. 85-93.
8. Грудкина Т. И., Хомайко Т. С., Лелякин А. О. Повышение эффективности производства продукции растениеводства и формирование конкурентных преимуществ субъектами агробизнеса. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2014. № 6. С. 16-20.
9. Гусманов Р.У., Низомов С.С. Повышение экономической эффективности производства зерна на основе совершенствования отраслевой структуры агроорганизаций. *Международный исследовательский журнал*. 2016. Вып. № 3 (45). Ч. 1. С.24-28
10. Гуророва О. О., Стасенко О. М. Господарський механізм ефективного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах: теорія та практика : монографія. Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, Федорко, 2014. 242 с.
11. Жалтырова О.И. Зерновой рынок Республики Казахстан: оценка состояния, выявление проблем и тенденций развития. *Вестник Инновационного Евразийского университета*. 2019. № 2 (74). С. 55-61.
12. Забурачна Л. В. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 55-61.
13. Заїка С. О., Романова Р. Р., Курган В. О. Підвищення економічної ефективності зерновиробництва в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 39-42.
14. Клочан І. В. Підвищення економічної ефективності виробництва зерна в аграрних підприємствах Миколаївської області. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 4. № 2. С. 76-86.
15. Колодійчук В. А. Інтегральна оцінка економічної ефективності регіональних логістичних систем підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Регіональна економіка*. 2016. № 2. С. 121-128.
16. Кузьменко І. В. Інтенсифікація зерновиробництва як основний напрям підвищення конкурентоспроможності. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 121-127.
17. Макаренко П. М. Ринок зерна і регіональне зерновиробництво: монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2007. 188 с.
18. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5-14.
19. Методичні рекомендації щодо розширення ємності вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції і продовольства та напрямів нарощення доданої вартості/ О.М. Шпичак, О.В. Боднар, Ю.О. Лупенко та ін. ; за ред. О.М. Шпичака. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 56 с.
20. Нечаев В.И., Бондаренко Т.Г. Глубокая переработка зерна - новый подход к повышению ее эффективности (межгосударственный аспект). *Прикладные экономические исследования*. 2017. № 1. С. 9-14.
21. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2021).
22. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2021 році (березень 2021 року)/ [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
23. Сидоренко О.В. Эффективность производства зерна в сельскохозяйственных организациях: факторы и приоритеты обеспечения. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2020. № 4 (36). С. 136-142.
24. Христенко Г. М. Розвиток та напрями підвищення ефективності зернової галузі. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2013. № 53. С. 182-188.
4. Andriichuk, V.H. (2006). Efektyvnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz [The efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis]. Kyiv : KNEU [In Ukrainian].
5. Boyko, V.I. (2007). Zerno i rynek: monohrafiia [Grain and the market: monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
6. Shpychak, O.M., Voskobiinyk, Yu.P., Shpykuliak, O.H., et al. (2013). Vytraty na efektyvnist vyrobnytstva produktii v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (monitorynh) [Costs of production efficiency in agricultural enterprises (monitorynh)]. Yu.P. Voskobiinyk (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
7. Hyrka, A.D., Kompaniets, V.O. & Kulyk, A.O. (2019). Normuvannia vyrobnychykh vytrat ta prohozuvannia efektyvnosti vyroshchuvannia pshenytsi ozymoi v umovakh pivnichnoho stepu Ukrainy [Standardization of production costs and forecasting the efficiency of growing winter wheat in the northern steppe of Ukraine]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, 4(15), pp. 85-93 [In Ukrainian].
8. Grudkina, T.I., Homajko, T.S. & Leljak, A.O. (2014). Povyshenie jeffektivnosti proizvodstva produktsii rastenievodstva i formirovanie konkurentnykh preimushhestv sub'ektami agrobiznesa [Increasing the efficiency of crop production and the formation of competitive advantages by agribusiness subjects]. *Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept»*, 6, pp. 16-20 [In Russian].
9. Gusmanov, R.U. & Nizomov, S.S. (2016). Povyshenie jekonomicheskoy jeffektivnosti proizvodstva zerna na osnove sovershenstvovaniya otraslevoj struktury agroorganizacij [Increasing the economic efficiency of grain production based on improving the sectoral structure of agricultural organizations]. *Mezhdunarodnyj issledovatel'skij zhurnal*, 3 (45), part 1, pp. 24-28 [In Russian].
10. Hutorova, O.O. & Stasenok, O.M. (2014). Hospodarskyi mekhanizm efektyvnogo vyrobnytstva zerna v silskohospodarskykh pidpriemstvakh: teoriia ta praktyka : monohrafiia [Economic mechanism of efficient grain production in agricultural enterprises: theory and practice: monograph]. Khark. nats. ahrar. un-t im. V.V. Dokuchaieva. Kharkiv : KhNAU, Fedorko [In Ukrainian].
11. Zhaltyrova, O.I. (2019). Zernovoj rynek Respubliki Kazakhstan: ocenka sostojanija, vyjavlenie problem i tendencij razvitiia [Grain market of the Republic of Kazakhstan: assessment of the state, identification of problems and development trends]. *Vestnik Innovacionnogo Evrazijskogo universiteta*, 2(74), pp. 55-61 [In Russian].
12. Zaboranna, L.V. (2014). Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva zerna ta shliakhy yii pidvyshchennia v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Economic efficiency of grain production and ways to increase it in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 55-61 [In Ukrainian].
13. Zaika, S.O., Romanova, R.R. & Kurhan, V.O. (2018). Pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti zernovyrobnytstva v Ukraini [Improving the economic efficiency of grain production in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 25, pp. 39-42 [In Ukrainian].
14. Klochan, I.V. (2018). Pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti vyrobnytstva zerna v ahrarnykh pidpriemstvakh Mykolaivskoi oblasti [Improving the economic efficiency of grain production in agricultural enterprises of the Nikolaev region]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 4(2), pp. 76-86 [In Ukrainian].
15. Kolodiichuk, V.A. (2016). Intehralna otsinka ekonomichnoi efektyvnosti rehionalnykh lohistychnykh system pidpriemstv zernoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy [Integral assessment of economic efficiency of regional logistics systems of enterprises of grain subcomplex of agro-industrial complex of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika*, 2, pp. 121-128 [In Ukrainian].
16. Kuzmenko, I.V. (2015). Intensyfikatsiia zernovyrobnytstva yak osnovnyi napriam pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [Intensification of grain production as the main direction of increasing competitiveness]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 121-127 [In Ukrainian].

25. Черчель В. Ю., Шевченко М. С. Агроресурси і наукове моделювання виробництва 100 мільйонів тонн зерна. *Зернові культури*. 2020. Т. 4. № 1. С. 53-63.

26. Bazaluk O., Yatsenko O., Zakharchuk O., Ovcharenko O., Khrystenko O., Nitsenko V. Dynamic Development of the Global Organic Food Market and Opportunities for Ukraine. *Sustainability*. 2020. № 12(17). URL : https://susy.mdpi.com/user/manuscripts/review_info/69418245c6e4e40790dc5dd62e7e75f6.

17. Makarenko, P.M. (2007). Rynok zerna i rehionalne zernovyrobnytstvo: monohrafiia [Grain market and regional grain production: monograph]. Dnipropetrovsk : Herda [In Ukrainian].

18. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2018). Vyrobnystvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Production of grain crops in Ukraine: potential opportunities. Economics of agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-14 [In Ukrainian].

19. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., Lupenko, Yu.O., et al. (2017). Metodichni rekomendatsii shchodo rozshyrennia yemnosti vitchyznianoho rynku silskohospodarskoi produktsii i prodovolstva ta napriamiv naroshchennia dodanoi vartosti [Methodical recommendations for expanding the capacity of the domestic market of agricultural products and food and areas of added value increase]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

20. Nechaev, V.I. & Bondarenko, T.G. (2017). Glubokaja pererabotka zerna - novyj podhod k povysheniju ee jeffektivnosti (mezghosudarstvennyj aspekt) [Deep processing of grain - a new approach to increasing its efficiency (interstate aspect)]. *Prikladnye jeconomicheskie issledovaniia*, 1, pp. 9-14 [In Russian].

21. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

22. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu. & Volosiuk, Yu.V. (2021). Prohnoz vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini u 2021 rotsi (berezen 2021 roku). Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Keiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

23. Sidorenko, O.V. (2020). Jefferektivnost' proizvodstva zerna v sel'skohozjajstvennyh organizacijah: faktory i priority obespechenija [Efficiency of grain production in agricultural organizations: factors and priorities of provision]. *Zernobobovye i krupjanye kul'tury*, 4(36), pp. 136-142 [In Russian].

24. Khrystenko, H.M. (2013). Rozvytok ta napriamy pidvyshchennia efektyvnosti zernovoi haluzi [Development and directions of increase of efficiency of grain branch]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriya: Aktualni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstva*, 53, pp. 182-188 [In Ukrainian].

25. Cherchel, V.Yu. & Shevchenko, M.S. (2020). Ahroresursy i naukove modeliuвання vyrobnytstva 100 milioniv tonn zerna [Agricultural resources and scientific modeling of production of 100 million tons of grain]. *Zernovi kultury*, 4(1), pp. 53-63 [In Ukrainian].

26. Bazaluk O., Yatsenko O., Zakharchuk O., Ovcharenko O., Khrystenko O., Nitsenko V. Dynamic Development of the Global Organic Food Market and Opportunities for Ukraine. *Sustainability*. 2020. № 12(17) (Skopus). Retrrieved from: https://susy.mdpi.com/user/manuscripts/review_info/69418245c6e4e40790dc5dd62e7e75f6 [In English].

Cheremisina S. H., Rossokha V. V. Efficiency of grain production in Ukraine: analysis of the current state and prospects for improvement

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the efficiency of grain production in Ukraine, to identify priority factors of influence and to justify directions for its further improvement.

Research methods. In the process of research a number of methods were used: abstract-logical - to formulate conclusions; comparative analysis - to compare the efficiency of grain production and identify trends in their change; tabular - for a visual representation of the results of the study; statistical - in determining the variation of production volumes and efficiency indicators of grain crops; calculation-constructive - for calculation of indicators of efficiency of production of grain crops and substantiation of their normative indicators; monographic - when detailing the current level of efficiency of the grain economy of Ukraine; factor analysis - to determine the factors influencing the profitability of grain production.

Research results. Research has established a trend of stability of grain production in Ukraine. The progressive dynamics of growth of size and transformation of structure of expenses for production of grain crops is established, imbalances between growth of expenses and results of managing of commodity producers of grain crops in the context of regions of Ukraine are revealed. A comprehensive analysis of indicators of absolute and relative efficiency of grain production. The factor analysis of change of indicators of profitability of production of grain crops in Ukraine is carried out. The levels of normative prime cost and equivalent price of 1 ton of winter wheat and corn for grain are calculated. The main directions of increasing the efficiency of grain production are proposed.

Scientific novelty. Methodological and practical aspects of studying the efficiency of grain production and substantiation of the directions of its increase have been further developed.

Practical significance. These approaches and research results can be used by public and sectoral authorities in the organization of monitoring and development of priority measures to improve the efficiency of the domestic grain industry. Tabl.: 8. Refs.: 26.

Keywords: cereals; production; costs; efficiency; profitability; price.

Cheremisina Svitlana Heorhiivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Rossokha Volodymyr Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Черемисина С. Г., Россоха В. В. Эффективность производства зерновых культур в Украине: анализ современного состояния и перспективы повышения

Цель статьи - провести комплексный анализ эффективности производства зерновых культур в Украине, определить приоритетные факторы влияния и обосновать направления ее дальнейшего повышения.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд методов: абстрактно-логический - для формулировки выводов; сравнительного анализа - для сопоставления показателей эффективности производства зерновых культур и выявления тенденций их изменения; табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический - при определении вариации объемов производства и показателей эффективности зерновых культур; расчетно-конструктивный - для расчета показателей эффективности производства зерновых культур и обоснование их нормативных показателей; монографический - при детализации современного уровня эффективности функционирования зернового хозяйства Украины; факторного анализа - для определения факторов, влияющих на рентабельность производства зерновых культур.

Результаты исследования. Отмечена тенденция стабильности производства зерновых культур в Украине. Установлена прогрессирующая динамика роста величины и трансформации структуры затрат на производство зерновых культур, выявлены дисбалансы между ростом расходов и результатами хозяйствования товаропроизводителей зерновых культур по регионам Украины. Проведен комплексный анализ показателей абсолютной и относительной эффективности производства зерновых культур. Осуществлен факторный анализ изменения показателей рентабельности производства зерновых культур в Украине. Рассчитаны уровни нормативной себестоимости и эквивалентной цены 1 тонны озимой пшеницы и кукурузы на зерно. Предложены основные направления повышения эффективности зернопроизводства.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методико-практические аспекты исследования эффективности зернопроизводства и обоснования направлений ее повышения.

Практическая значимость. Указанные подходы и результаты исследования могут быть использованы органами государственного и отраслевого управления при организации мониторинга и разработки приоритетных мероприятий по повышению эффективности отечественной зерновой отрасли. Табл.: 8. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: зерновые культуры; производство; расходы; эффективность; рентабельность; цена.

Черемисина Светлана Георгиевна - доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Россоха Владимир Васильевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

Фахове рецензування: 01.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Черемісіна С. Г., Россоха В. В. Ефективність виробництва зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи підвищення. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 54 – 67. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106054>

Cheremisina, S.H. & Rossokha, V.V. (2021). Efektyvnist vyrobnytstva zernovykh kultur v Ukraini: analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy pidvyshchennia [Efficiency of grain production in Ukraine: analysis of the current state and prospects for improvement]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 54 – 67 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106054>

*